

POVODOM

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 37, godina XIX
maj, 2014.

© Monos 2014

Povodom stote godišnjice Prvog svjetskog rata – jedan pogled iz podijeljene (dejtonske) Bosne i Hercegovine

Doc. dr. Omer Hamzić

POVODOM

Atentat u Sarajevu, 1914. godine, njegovi uzroci i posljedice, te Prvi svjetski rat u cjelini – i danas pobuđuju istu pažnju i “proizvode” različite percepcije i poglede sa istih pozicija i suprotstavljenih “rovova” nekad zaraćenih strana kao i u vrijeme ili neposredno poslije tih velikih historijskih događaja, što bi rekli historičari – dugog trajanja. Pitanje osude ili krivice za taj rat nikada se nije ni postavilo isključivo kao pitanje ili problem historije kao nauke, već je uvijek “zamađljivo” velikim ili malim, svjetskim, evropskim ili lokalnim nacionalnim politikama...Ni stotinu godina kasnije mnogi historijski vjetrovi koji su pustošili ovim prostorima, uključujući još jedan mnogo gori svjetski rat i krvavi raspad socijalističke Jugoslavije, krajem 20. stoljeća – nisu odagnali te magle i magluštine, već naprotiv – navukli su još više tame i pomrčine u kojoj se teško raspoznaje šta je historijska istina, a šta historijska laž. Sarajevski atentat i danas služi za raspirivanje novih razmirica i sporova, na Balkanu i prostoru bivše Jugoslavije, posebno. Svako nastupa sa svojih nacionalnih i političkih pozicija, najčešće sa manjkom historijskih činjenica i viškom pomiješanih stereotipa i emocija. Odveć pregrijane polemike oko povoda i uzroka Prvog svjetskog rata nailaze na poseban odjek u jednom duboko podijeljenom društvu kakvo je bosansko.

Sa nekog općeg stanovišta jeste značajno raščišćavanje dileme da li je Sarajevski atentat bio povod ili uzrok Prvog svjetskog rata, ali za nas u Bosni i Hercegovini je i danas, 100 godina poslije, mnogo važnije pitanje kvalifikovanja neposrednih inspiratora i nalogodavaca samog tog čina jer su historijski fakti odavno već poznati. Isuviše je dokaza i svjedočanstava da je atentat inspirisan i logistificiran iz Srbije u ime i za račun velikosrpske državne ideje *o Bosni kao srpskoj zemlji*. To je ideja u ime koje je ubio i za koju je bio spreman umrijeti Gavrilo Princip sa svojim “mladoboscima”, to je za Srbe još uvijek živa slobodarska ideja, a za Bošnjake i Hrvate – uzrok najvećih narodnih nesreća, pogibelji i razaranja. To je ideja koja je nadživjela, ne samo četiri propala carstva u Prvom svjetskom ratu, već i obje propale jugoslavije, uzrok je mnogih sukoba i nesporazuma i danas.

Poslije Prvog, u međuvremenu se “dogodio” i Drugi svjetski rat (po nekima, produžetak Prvog), a četrdesetak godina kasnije i najgori sukob u Evropi poslije tog rata – raspad i druge Jugoslavije (koja je kao i prva slavila tog istog Principa i drugove), te rat za BiH 1992. – 1995. sa tragičnim bilansom: preko 100.000 mrtvih glava, milion raseljenih osoba, razorena i konačno poderana–dejtonska Bosna, zvanično (entitetski) podijeljena na (1) Republiku (srpsku) i (2) Federaciju BiH (valjda bosansku). U prvoj su Gavrilo Princip i drugovi simboli herojstva koji zaslužuju adekvatan spomenik (na mjestu atentata kao njihovog herojskog čina), u drugoj su teroristi i ubice, čije žrtve (a ne njihove ubice) zaslužuju adekvatan spomenik (na mjestu zločina i klasičnog terorističkog akta).

Ima li igdje u svijetu većih suprotnosti na manjem prostoru?

Stoga je veliko pitanje kakvi će biti učinci obilježavanja takve jedne godišnjice i koliko će doprinijeti “razgrtanju” spomenutih historijskih “tmina i pomrčina” uopće. U BiH će ih, zasigurno, još više navući na njeno, iona-

ko, tmurnim oblacima prekriveno nebo. Najavljeni (a neki već i održani) skupovi, konferencije, pa i manifestacije (od kojih mnoge malo imaju veze sa “predmetom obilježavanja”), otvaraju više pitanja na već odgovore, nego što pružaju odgovore na mnoga otvorena pitanja.

Povod je okrugla godišnjica Prvog, to jest, svjetskog rata, ali nevolja je u tome što su pitanja čisto bosanska. Bilo kako bilo, šansa nije iskorištena. Stranci su htjeli nešto drugačiji pristup. Opet nisu razumjeli ili nisu htjeli razumjeti Bosnu. Oni hoće da se u Sarajevu slavi mir, a ne rat. Tome se nema što prigovoriti. Miroljubiva poruka svijetu iz napaćenog grada Sarajeva, na stotu godišnjicu Prvog svjetskog rata, itekako lijepo zvuči kad se lijepo i “bogato” upakuje. Čak se u to uklapaju, pored ostalog, i biciklistička natjecanja. Ali–poruka će otići, Bosna će ostati još dublje podijeljena, sa istim problemima kao i do sada. Jer, ovdje su oduvijek na snazi bili neki drugi historijski aršini.

Zato se pitanje uzroka i posljedica Prvog svjetskog rata ovdje ne može svoditi samo na pitanje Gavrila Principa – srpskog heroja ili zločinca koji je svojim pucnjem izazvao rat. Suviše je to pojednostavljivanje uzroka i posljedica kako jednog velika rata, tako i jedne, više od stotinu godina pothranjivane i njegovane ideje *o srpskoj Bosni* i srpskom nacionalizmu. Zagrebački historičar bosanskog porijekla Zlatko Hasanbegović smatra da je dublje ulaženje i pobijanje srpske slike Gavrila Principa uzaludan posao–jer “srpska nacionalna i kulturna misao ima pravo na svoj doživljaj prošlosti bez obzira što o tome mislili u Sarajevu i Zagrebu.” Onaj ko je spreman žrtvovati se za svoju ideju i svoje političke ciljeve, bez sumnje je heroj. Mogao je biti patriota, ali da je bio kukavica, zasigurno ne bi izvršio taj atentat, već bi, kako piše Hasanbegović, kao i mnogi drugi, taj svoj patriotizam “furaio” igrajući bilijar (njemu je, inače, bilijar bio omiljena zabava). I sam pojam terorist danas ima i budi sasvim druge kono-

tacije u odnosu na vrijeme takozvane "Mlade Bosne" i Gavrila Principa. Konačno, oduvijek je jedno te isto djelo bilo "za jedne terorizam i zločin, a za druge junaštvo i žrtva" ("Naš odnos prema Sarajevskom atentatu u svojoj je biti odnos prema jugoslovenstvu", Intervju, *Preporod*, Sarajevo, br. 7, 1. 4. 2014.)

Da li Sarajevo treba podići (obnoviti) spomenik ubijenom austrougarskom prestolonasljedniku Francu Ferdinandu ili njegovom ubici, srpskom nacionalisti i atentatoru Gavrilu Principu nije ključno pitanje ove priče. Tematizirajući stogodišnjicu Prvog svjetskog rata, u ovom broju našeg časopisa učinjen je pokušaj da se progovori o poziciji Bosne u velikim vojno-političkim igrama vodećih evropskih sila uoči i tokom samog rata, te o njegovim stvarnim uzrocima i posljedicama u Bosni i Hercegovini. Ovim tematskim brojem namjeravamo ukazati na historijski značaj Prvog svjetskog rata i inicirati dalja istraživanja odraza tog velikog historijskog događaja na naše lokalno i zavičajno područje, znači Gračanicu i njenu užu i širu okolinu.

"Gračanički glasnik" je časopis koji kroz svojih, evo, već punih sedamnaest godina izlaženja, programskom orijentacijom afirmira lokalnu i zavičajnu historiju, ali nikada nije "bježao" od ulaska i u neke historiografske teme koje svojim značajem nadilaze čak i nacionalne okvire, uključujući i one koje su još uvijek nedovoljno obrađene i osvijetljene, pa čak i kontroverzne. O svim takvim temama, smatramo, uvijek se može progovoriti i iz neke "lokalne perspektive" i na taj način dati makar i mali doprinos novim historijskim spoznajama. S druge strane, ovaj časopis, kako često ističemo, nastoji ostvariti i specifičnu kulturnu misiju u jednoj lokalnoj bosanskohercegovačkoj sredini, uključujući razvoj i oblikovanje historijske svijesti kod naših čitatelja i građana. Činimo to i ovom prigodom, kada na svoj način pokušavamo obilježiti stotinu godina od Prvog svjetskog rata, jednog od velikih historijskih događaja

koji je ne samo obilježio prošlo stoljeće, nego i trajno uobličio prostor na kome mi danas živimo, a neke se njegove posljedice osjećaju još i danas. Zato ovu značajnu godišnjicu nismo mogli nikako zaobići, bez obzira što na prvi pogled "iskače" iz zadate programske koncepcije ovog časopisa.

Pored općih aspekata ove teme (od kojih smo naznačili samo neke), u većini naših priloga trudili smo se da "pobjegnemo" od velikih mnogo puta "prežvakanih" pitanja i da, oslobođeni bilo kakvih opterećenja, pružimo čitaocu neka nova saznanja i činjenice o tim velikim historijskim događajima i to na osnovu prvorazrednih izvora i novih historijskih saznanja. U tom smislu, posebno ističemo vrlo sadržajan i dokumentovan naučni rad pod naslovom *Sarajevski atentat - varnica koja je zapalila svijet*, prof. dr. Zijada Šehića sa Filozofskog fakulteta iz Sarajeva. Autor je ponudio odgovore na niz pitanja, od kojih smo neka već ovdje postavili. Svoje stavove potkrijepio je novim saznanjima i argumentima, posebno kada je u pitanju uloga evropske diplomatije, ali i Srbije i njenih tajnih službi u pripremi atentata. Uz ovaj rad, kao poseban prilog, objavljujemo prijepis *Optužnice Državnog odvjetništva u Sarajevu protiv Gavrila Principa i drugova zbog zločina veleizdaje od 11. (24.) 9. 1914. godine*, koja se nalazila u posebnoj zbirci, u čeličnom sefu, pa je kao prvorazredan izvor o Atentatu bila gotovo potpuno nedostupna istraživačima, te do sada nikada nije u cjelini ni objavljena. (Arhiv Bosne i Hercegovine, Zbirka otkupa i poklona, Inv. Br. 690.)

Reakcije pojedinih kategorija stanovništva, poslije Sarajevskog atentata i represivne mjere režima za vrijeme ratnog stanja (naravno prema Srbima) u okviru ovog temata opisane su u priložima: *Sudski procesi pred okružnim sudovima: reakcije na Sarajevski atentat* (autorica: Benjamina Londrc) i *Fragmenti iz neobjavljenih "bilješki" Mihajla Hadžistevića o danima u taocima, a potom u zatvoru pod optužbom za "veleizdaju" 1914.-*

1916. Autor “bilješki” je ugledni gračanički Srbin, koji u ovom prilogu dosta nepristrasno svjedoči o svom doživljaju, ličnim iskustvima i viđenju poznatih veleizdajničkih procesa u Banja Luci od 1914. do 1916. godine. Pripremajući ovaj tematski broj našeg časopisa, željeli smo da se pozabavimo i sudbinom malih ljudi u velikom ratu, da oslikamo refleksije tog velikog rata u dubokom njegovom zaleđu. Život malih ljudi u sjeni velikog rata nije bila atraktivna tema za historičare, koliko za književnike i umjetnike. Osim Miroslava Krleže i još nekih hrvatskih i srpskih književnika, na svoj način, tom se temom, bavio i naš zavičajni pisac Hasan Kikić. To smo željeli pokazati u prilogu *Historijske bilješke uz Kikićeve pripovijetku “K. und K. goveda”* (autori: Edin Šaković i Omer Hamzić). Sa dva priloga, prvi pod naslovom *Život u pozadini Velikog rata – neke mjere režima u Bosni i Hercegovini (1915.-1918.)* i drugi – *Građa o Prvom svjetskom ratu u fondovima Arhiva BiH* (autorica Mina Kujović) pokušali smo dati izvjesne putokaze za dalja istraživanja ove teme, posebno o ratu u njegovoj dubokoj pozadini – u malim i zabačenim “provincijama” i u životu običnog malog čovjeka. Temu zaokružujemo fragmentima *Sa stranica knjige sjećanja generala Pere Blaškovića: priča o Trećoj bosanskohercegovačkoj regimenti u Velikom ratu* – u stvari o ratnoj jedinici s tuzlanskog područja (priredio rahm. Sadik Šehić) i prilogom *Muzejska postavka “BiH 1878. – 1918.”* (autorica: Mevlida Serdarević),

u kojoj se poseban akcenat daje Sarajevskom atentatu, 1914. Prilogom *Svakodnevi život u Bosni i Hercegovini na fotografijama Františka Franje Topića – nekoliko godina prije početka Prvog svjetskog rata* (autorica teksta i izbor fotografija: Lebib Džeko) željeli smo na adekvatan način i likovno opremiti ovaj naš tematski broj.

Činjenica je da ni nakon stotinu godina od tog velikog rata nije pokrenuto pitanje obima stradanja i broja žrtava, te poginulih vojnika iz BiH na pojedinim velikim bojištima Evrope. O podizanju i održavanju spomen obilježja ili nekih drugih oblika sjećanja na te žrtve da i ne govorimo. Kraćim prilogom *Ratni invalidi s područja Gračanice-1914. – 1918* (autor: Edin Šaković) željeli smo samo da otvorimo ovu veliku i bolnu temu...

U osnovi, sve ovo što činimo i što se čini na obilježavanju stote godišnjice Prvog svjetskog rata trebalo bi da ima općeljudsku i antiratnu, humanu dimenziju. S obzirom na još uvijek prisutne mnoge historijske kontroverze i suprotstavljanja oko tih događaja, ovakve godišnjice su dodatni poticaj za njihovo raspetljavanje. Bezbroj puta pokazalo se da nema mira na historijskoj laži i mitovima. Pitanje je koliko se to može postići samo prigodnim manifestacijama i političkim folklorom. Nesporazum, u našem slučaju, nije toliko oko fakata, koliko oko njihove interpretacije